

д. філол. н., проф. Наталія Кондратенко

Uniwersytet w Białymstoku

Wydział Filologiczny, Katedra Językoznawstwa Sławistycznego

tel.: 85 745 74 50

e-mail: kondr_nat@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9589-7716>

к. філол. н., доц. Любов Завальська

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Філологічний факультет, Кафедра прикладної лінгвістики

тел.: +380 934 72 73 43

e-mail: l.zavalska@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6922-5844>

СЕМАНТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЛЕКСЕМ ЗВІЛЬНЕННЯ ТА АГРЕСІЯ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МОВ)

ABSTRAKT

PRZEKSZTAŁCENIA SEMANTYCZNE LEKSEMÓW WYZWOLENIE I AGRESJA (NA MATERIALE JĘZYKA UKRAIŃSKIEGO, ROSYJSKIEGO I NIEMIECKIEGO)

Artykuł analizuje strukturę znaczenia leksykalnego oraz użycie tokenów „wyzwolenie” i „agresja” w języku ukraińskim, rosyjskim i niemieckim jako znaczników semantycznej opozycji. Materiałem do analizy były definicje słowników objaśniających języka ukraińskiego, rosyjskiego i niemieckiego. Aby zilustrować specyfikę użycia, wykorzystano konteksty współczesnego ukraińskiego, rosyjskiego i niemieckiego dyskursu medialnego. Leksem *звільнення / освобождение / Befreiung* w analizowanych językach jest polisemiczny. Stwierdzono, że leksem *агресія / агрессия / Aggression* występuje w językach ukraińskim, rosyjskim i niemieckim z różną aktualizacją semów i inną ich kompozycją. W języku ukraińskim odnotowuje się przejście od „niesprowokowanej napaści zbrojnej” do „siłowej interwencji” w stosunkach między dwoma państwami, w języku rosyjskim mówi się o „napaści” i siłowych działaniach przeciwko „cudzoziemcom”, a w języku niemieckim przewiduje się atak militarny na obce terytorium.

Słowa kluczowe: opozycja semantyczna, leksem, kontekst, język ukraiński, język rosyjski, język niemiecki

ABSTRACT

**SEMANTIC TRANSFORMATIONS OF THE LEXEMES *LIBERATION* AND *AGGRESSION*
(BASED ON MATERIAL FROM THE UKRAINIAN, RUSSIAN AND GERMAN LANGUAGES)**

The article analyzes the structure of lexical meaning and the use of the tokens *liberation* and *aggression* in Ukrainian, Russian and German as markers of semantic opposition. Definitions of explanatory dictionaries of the Ukrainian, Russian and German languages served as material for the analysis. To illustrate the peculiarities of usage, the contexts of modern Ukrainian, Russian and German media discourse are involved. The lexeme *zvil'nennâ / osvoboždenie / Befreiung* is polysemic in the analyzed languages. It was found that the lexeme *agresiâ / agressiâ / Aggression* is presented in Ukrainian, Russian and German languages with different actualization of the seme and different seme composition. In the Ukrainian language, the transformation from "unprovoked armed attack" to "forceful intervention" in the relations between two states is recorded; in the Russian language it is about "attack" and forceful actions against "foreigners; and in the German language a military attack on foreign territory is foreseen.

Key words: semantic opposition, lexeme, context, Ukrainian language, Russian language, German language

1. Вступ

Сучасний медіадискурс демонструє вживання лексем з розширеним значенням: лексикографічного тлумачення семантики замало для потрактування лексеми у відповідному контексті. Часто модифікації значення підпорядковані маніпулятивним завданням, а медіадискурс сприяє трансформації семантики лексем. Особливого значення ці процеси набувають в умовах війни в Україні, коли агресор – Російська Федерація – використовує різноманітні технології інформаційної війни, зокрема розширення семантики лексем і підміну денотативних компонентів значення під час репрезентації інформації в медіадискурсі. Активне вживання лексеми рос. «освобождение» у формулюванні мети збройної агресії проти іншої держави в російських медіа зумовило потребу визначити семантичне наповнення ключових концептів дискурсу війни – «звільнення» та «агресія», що функціонують у російських та українських засобах масової інформації. Підґрунтям дослідження маніпулятивного потенціалу цих лексем є вивчення їхньої семантики, зокрема проведення компонентного аналізу значення за лексикографічними джерелами. Аналіз дефініцій у тлумачних словниках німецької мови у зіставленні з українськими та російськими дасть змогу простежити семантичне наповнення лексем у різносистемних мовах та – в подальшому – розширення їхнього значення в дискурсах різних типів.

Виявлення особливостей функціонування лексем «звільнення» та «агресія» в німецькій, українській і російській мові дозволить виявити загальні закономірності трансформації семантики зазначених лексем.

Метою дослідження є виявлення семантичних опозицій лексем «звільнення» та «агресія» в українській, російській і німецькій мовах за лексикографічними джерелами та медіадискурсом.

Об'єкт дослідження – трансформація семантики ключових лексем дискурсу війни в українській, російській і німецькій мовах; *предмет* дослідження – семантика лексем «звільнення» та «агресія» в українській, російській і німецькій мовах.

Матеріалом для аналізу послуговували дефініції тлумачних словників української мови, російської та німецької мов. Для ілюстрації особливостей вживання залучено контексти сучасного українського, російського та німецького медіадискурсу.

Методи дослідження. Комплекс лінгвістичних методів дослідження: метод аналізу словникових дефініцій і метод компонентного аналізу використано для визначення семантичних компонентів значення лексем «звільнення» і «агресія»; метод зіставного аналізу – для порівняння семантики зазначених лексем в українській, російській і німецькій мовах; метод контекстуального аналізу – для з'ясування особливостей вживання і контекстуально розширення значення лексем у медіатексті.

2. Дискусії

Дослідження семантики лексичних одиниць мають давні традиції у світовому мовознавстві, зокрема в аспекті компонентного та концептуального аналізу. Вивчення семантичних і концептуальних полів на підставі дефініцій у тлумачних словниках, особливо в аспекті діяхронії, дають змогу простежити динаміку лексичного значення кожного слова. У світовій лінгвістиці проблеми лексичного значення слова представлено як засадниче питання науки ще з часів Платона та Аристотеля, де в центрі уваги постала мотивація і внутрішня форма слова. У німецькому мовознавстві лексична семантика як окреме коло наукових розвідок започаткована В. фон Гумбольдтом, загалом дослідження лексичної семантики налічує близько ста років, серед яких праці W. Porzig¹ та J. Trier².

¹ W. Porzig, *Wesentliche Bedeutungszusammenhänge*, „Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur“ 1934, S. 70–97.

² J. Trier, *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes: Dhte eines sprachlichen Feldes I. Von den Anfängen bis zum Beginn des 13. Jhdts.*, Heidelberg 1931.

Розвиток системно-структурної наукової парадигми зумовив появу міждисциплінарних досліджень, зокрема лінгвокогнітології, одним із завдань якої став аналіз концептів і концептосфер різних мов світу. Лексична семантика була актуалізована через вербалізацію культурно маркованих концептів у працях Ch. Fillmore, M. Johnson, J. Lyons, G. Lakoff, A. Wierzbicka та ін. Розроблення теорії концептів і категоризації стало теоретичною основою для подальших пошуків у царині лексичної семантики. Починаючи з 70-х років ХХ століття ґрунтовно вивчена теорія семантичних полів, що була описана в європейському мовознавстві у 50-ті роки минулого століття³.

В українському мовознавстві проблеми лексичної семантики висвітлені в працях Т. Вільчинської, М. Кочергана, А. Лисиченко, М.Навальної, В. Манакіна, Н. Слухай, А. Струганець та ін. Насамперед науковці здійснюють компонентний аналіз, вивчення особливостей уживання лексичних одиниць і зіставні дослідження. Проблеми концептології порушені в наукових розвідках О. Воробйової, С. Жаботинської, А. Мартинюк, О. Селіванової та ін. Переважно лінгвокогнітивні студії в українській лінгвістиці ґрунтуються на аналізі германських мов або передбачають зіставні дослідження.

У російському мовознавстві лексична семантика слугувала об'єктом аналізу в наукових розвідках Ю. Апресяна, Л. Васильєва, С. Воркачова, І. Кобозевої, Г. Крейдліна, М. Кронгауза, О. Кубрякової, З. Попової, Й. Стерніна, Ю. Степанова та ін. Структурно-семантичний напрям зумовив формування різноскерованих теорій лексичної семантики, зокрема вивчення теорії поля. На сучасному етапі в російському мовознавстві ґрунтовно розроблена лінгвоконцептологія, створений словник культурних концептів і проаналізований комплекс концептів російської лінгвокультури.

У німецькому мовознавстві проблеми семантики і прагматики мовленнєвих актів вербальної агресії ґрунтовно досліджені науковцями Технічного університету в Дрездені, де сформувався науковий напрям «*Invektivität. Konstellationen und Dynamiken der Herabsetzung*». Х. Куссе зазначає, що «мовленнєва агресія може виявлятися відкрито у формі мови ворожнечі, риторики ненависті та агресивних мовленнєвих актах. Але та кож вона виявляється опосередковано в аргументативних структурах, що обґрунтовують та виправдовують агресію або становлять агресивні мовленнєві акти»⁴.

³ S. Ohman, *Theories of the Linguistic Field*, „Word” 1953, 9, p. 123–134.

⁴ Х. Куссе, *Агрессия и аргументация*, Винница 2019, с. 37.

3. Викладення основного дослідження

Аналіз словникових дефініцій в українській, російській і німецькій мовах дав змогу зіставити семантику й компонентний склад лексем «звільнення» та «агресія».

В українській мові глумачний словник української мови в 11 томах визначає іменник «звільнення» через полісемічне дієслово «звільняти»: Звільняти. – 1. Випускати кого-небудь з-під арешту, з в'язниці і т. ін.; давати волю. 2. Силою визволяти кого-небудь з-під арешту, з в'язниці і т. ін.; здобувати в бою волю для кого-небудь; // Визволяти суспільну групу, клас, націю від гніту, від рабства. 3. Відвойовувати захоплену ворогом територію; очищати її від противника. 4. Забирати, вивільняючи з того, що стискує, зв'язує, обмежує і т. ін. в руках, заважає в чому-небудь. // Відділяти що-небудь від чогось, очищати. // Усувати що-небудь, що заважає певному розвитку. 5. перев. від чого. Позбавляти кого-небудь чогось обтяжливого або зайвого, небажаного. // від кого. Позбавляти кого-небудь чиеїс небажаної, неприємної присутності. 6. Вилучаючи з якого-небудь процесу, робити вільним, незайнятим. // Знімати з роботи, виключати з навчального закладу і т. ін. 7. Робити порожнім, незайнятим (яке-небудь місце, приміщення, посуд і т. ін.). // Вивільняти (час) від звичних занять⁵. Наведене визначення фіксує на периферії, у 3 значенні, семантику лексеми «звільняти» як відвойовування у ворога території та її очищення від противника. Утім, уже в цій дефініції актуалізовано семи «противник, ворог» і «територія».

У 20-томному словнику української мови, що вже налічує кілька томів, суттєвих змін у дефініції дієслова «звільняти» не відбулося: так само лексема є полісемічною та охоплює сім значень, третє з яких повністю дублює формулювання 11-томного словника: «Відвойовувати захоплену ворогом територію, очищати її від противника»⁶. Семантика лексеми «звільнення», що вживається в політичному і медіадискурсах, актуалізує саме третє значення, пов'язане з очищенням території. В українському медіадискурсі лексема «звільнення» використовується на позначення тих територій, що очищені від окупаційних військ, напр.: *Радник президента США з питань національної безпеки Джейк Салліван заявив, що Збройні Сили України самостійно мають визначати час і спосіб звільнення територій, окупованих Росією*

⁵ Словник української мови в 11 томах, І. Білодід (ред.), т. 3, Київ 1972, с. 472.

⁶ Словник української мови у 20 томах, [online], <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0> [доступ: 15.06.2023].

до повномасштабного вторгнення 24 лютого (Українська правда, 11.09.2022). Актуалізація семантики «звільнення» як «очищення від ворога чи противника» передбачає вживання лексеми разом зі словоформою, приєднаної за допомогою керування, та яка має значення «територія», «країна», «населений пункт», «площа» тощо, напр.: *Однак, для контратаки й звільнення всієї території України потрібна серйозна допомога партнерів* (Радіо Свобода, 31.03.2022).

У тлумачних словниках російської мови фіксуємо такі дефініції лексеми «освобождение», що є відповідником українського «звільнення»: Освобождение – 1. Сделать свободным кого-, что-л., предоставитъ свободу кому-, чему-л. 2. Отвоевать захваченную неприятелем территорию; избавить от угнетения, от власти, владычества кого-, чего-л. 3. Устранить что-л. связывающее, стесняющее; высвободить. // Дать возможность проявиться чему-л. 4. Дать возможность кому-л. избежать чего-л. нежелательного, неприятного; избавить. 5. Отстранить от исполнения каких-л. служебных обязанностей. 6. Сделать пустым, свободным, ничем не занятым (удалив кого-, что-л. или удалившись). // Высвободить время для каких-л. целей⁷. Спостерігаємо іншу ситуацію в семантичному полі значення: сема «відвойовування захопленої неприятелем території» перебуває не на дальній, а на близькій периферії значення. Якщо в українській мові цей семантичний компонент зазначений у третій дефініції, то в російській мові – у другій. При цьому актуалізована семантика, відсутня у тлумачних словниках української мови: «позбавити пригнічення, влади когось або чогось», тобто маємо принципові відмінності саме у цьому значенні лексеми «звільнення». В українській мові йдеться про очищення власної території від загарбника, ворога, а в російській – не лише про збройне очищення («відвойовування») території, а й про позбавлення влади або тиску когось. В останньому вживанні не конкретизовані умови такого позбавлення, тому його можна тлумачити як будь-яке втручання незалежно від статусу об'єкта, на який скеровані такі дії. Вже на рівні концептосфери наявні суттєві відмінності у дефініціях лексеми укр. «звільнення» / рос. «освобождение»: в українській лінгвосвідомості йдеться про звільнення власної території від окупантів і загарбників, в російській – як про звільнення власних територій, так і позбавлення тиску або влади певного суб'єкта, тобто про стороннє втручання в певну ситуацію, що не пов'язана із захопленими ворогом територіями.

⁷ Большой толковый словарь русского языка, С. А. Кузнецов (ред.), Санкт-Петербург 1998, [online], <http://www.gramota.ru/slovari/info/bts/> [доступ: 15.06.2023].

Уживання лексеми «освобождение» на позначення збройного конфлікту підтверджують і російські мовознавці: «Низка синонімів, що позначають військові дії, збройну боротьбу, можна градувати на підставі прагматичного критерію. Як очевидно, найбільш нейтральним для російської та англійської мов буде лексема *конфликт / conflict*, що опосередковано виражає ставлення мовця. Синоніми і контекстуальні синоніми *борьба, освобождение (fighting, struggle)* будуть означати, що політичний діяч позитивно оцінює протистояння...»⁸. Лексему «освобождение» вживають саме завдяки її позитивно оцінній семантиці, напр.: *Путин назвал освобождение Донбасса и безопасность РФ конечной целью СВО на Украине* (Інтерфакс, 9.06.2022); *Территория Донецкой народной республики будет освобождена от украинских военных в текущем году, заявил замначальника управления Народной милиции ДНР Эдуард Басурин* (Інтерфакс, 18.07.2022). А належність до ближньої периферії семантичного ядра значення слова, що передбачає спрямування в бік неозначеного суб'єкта, і розширення цього значення в російській мові свідчать про відмінності в українській і російській лінгвоментальності. В українській мові периферійне значення «очищення» своїх територій від противника», що є актуальним у сучасному медіадискурсі, вказує на дію суб'єкта щодо того, що йому належить. У російській мові, крім тотожного значення, актуалізована ще й сема «позбавлення влади», «позбавлення тиску». Тут ідеться не про те, що належить суб'єкту мовлення, а про щось матеріальне або нематеріальне, що належить іншому суб'єктові. Якщо на думку мовця, цей суб'єкт повинен бути позбавлений влади або тиску, то мовець його «звільняє». Зіставний компонентний аналіз засвідчує відмінності між концептосферами носіїв української і російської мов: різне трактування лексеми укр. «звільнення» / рос. «освобождение» доводить релеватність уживання цього слова в медіадискурсі з опертям на концептосферу носіїв відповідних мов. По суті вживаючи одне слово, мовці та адресати мають на увазі різні денотати. Лінгвісти зазначають, що «існують евфемізми, які також несуть маніпулятивний посил. Частіше за все вони функціонують у статтях, які пов'язані з темою «війна»⁹. До таких евфемізмів уналежнюємо лексему «освобождение» на позначення збройної агресії і війни.

У німецькій мові еквівалентом цієї лексеми є «Befreiung», що за тлумачним словником має таке значення: *Befreiung, die.* – 1. das Befrei-

⁸ В. А. Григоренко, *Синонимия как инструмент создания суггестивного потенциала в политическом дискурсе*, «Современное педагогическое образование» 2022, 3, с. 169.

⁹ А. Король, В. Волошук, *Засоби маніпулятивного впливу в сучасному німецькомовному медіадискурсі*, «Актуальні питання гуманітарних наук» 2020, 31, 2, с. 80.

ien (1a); das Befreitwerden / das Freiwerden, Befreitwerden von Unterdrückung o. Ä. 2. Erlösung. 3. das Befreien (4), Befreitwerden; Dispens¹⁰. Полісемічна лексема в німецькій мові має вдвічі менше значень, ніж в українській і російській. При цьому перше основне значення містить семи «визволення» та «звільнення від гноблення», тобто ядерним компонентом значення є саме те, що у проаналізованих вище мовах перебуває на периферії. Це підтверджує і дефініція дієслова, від якого походить іменник: *befreien*. – 1. durch Überwinden von Widerständen [gewaltsam] aus Gefangenschaft, einer unangenehmen, schlimmen Lage o. Ä. herausholen, jemandem Freiheit verschaffen. / einen erfolgreichen Freiheitskampf führen und dadurch von etwas frei machen. 2. von jemandem, sich, einer Sache etwas [Störendes, Lästiges] entfernen. 3. von etwas Unangenehmem erlösen / von etwas Unangenehmem loskommen; etwas überwinden. 4. von etwas entbinden, freistellen, dispensieren; jemandem etwas erlassen¹¹. У першому значенні, що становить ядерну сему, міститься семантика «боротьба за свободу», «отримання волі», «долати опір». Саме в ядерній семі поєднані значення «долати опір» як щодо окремого суб'єкта, так і щодо країни. Для німецької лінгвоментальності поняття особистої свободи й державницької свободи належать до одного ядерного компонента семантики, що вказує на тотожність або близькість цих понять. При цьому актуалізовано усунення ворожого впливу за допомогою сили, наслідком чого стає успішна боротьба та отримання свободи, напр.: *Kiew veröffentlicht 12-Punkte-Plan für eine Befreiung der Krim* (Welt, 3.04.2023); *Tag der Befreiung in Berlin: Gericht kippt Verbot russischer Flaggen und Symbole teilweise – Polizei wehrt sich* (Tagesspiegel, 7.05.2023). Порівнюючи значення у проаналізованих мовах, наголосимо на семантичній близькості описаної семи в українській і німецькій мовах, але разом з цим на її периферійності у слов'янських мовах і ядерності в німецькій.

Підміна понять, маніпулятивне вживання лексеми рос. «освобождение» у значенні укр. «збройна агресія» потребує проведення компонентного аналізу словникових дефініцій. Розглянемо лексикографічне тлумачення слова «агресія» в українській, російській та німецькій мовах.

У словнику української мови в 11 томах представлена така дефініція: Агресія. – Неспровокований збройний напад однієї держави на іншу з метою загарбання її території, ліквідації або обмеження її незалежності¹². Слово однозначне і має значення, пов'язане лише з відносинами між державами. Актуалізована ядерна сема «неспровокований збройний напад», що

¹⁰ *Duden – mehr als ein Wörterbuch*, [online], <https://www.duden.de> [доступ: 15.06.2023].

¹¹ Тамсамо.

¹² *Словник української мови в 11 томах...*, т. 1, с. 18.

вказує на насильницький характер дій одного суб'єкта проти іншого, причому останній жодним чином не є винним у нападі. Близня периферія представлена окресленням мети – «захоплення територій іншої держави», тобто окупація; дальня периферія вказує на можливі наслідки агресії – повну або часткову втрату незалежності державою, щодо якої скерована агресія.

У 20-томному словнику української мови значення також одне, воно розширене порівняно з попереднім виданням: Агресія. – Незаконне застосування сили однією державою проти іншої, збройний напад однієї держави на іншу з метою загарбання її території, ліквідації або обмеження її незалежності і т. ін.¹³ У новому словнику відбулися зміни в ядерній частині значення: насамперед ядерна сема вказує на незаконність будь-якого силового втручання однієї держави щодо іншої, тобто йдеться не лише про напад (неспровокований), а й про будь-які силові дії незаконного характеру. Близня периферія представлена семою «збройний напад», але і звернемо увагу на усунення компонента значення «спровокований». Це дуже важливо для витлумачення концептосфери української мови: елімінація семи «неспровокований» є засадничою, на нашу думку, оскільки її наявність вказувала на те, що спровокований напад – це вже не агресія. У такому разі нападник – суб'єкт агресії – завжди схильний виправдовувати свої дії провокацією з боку держави, на яку здійснений напад. Крім того, зміна ядерної частини лексеми також розширює семантику слова «агресія» в українській мові, напр.: *Збройна агресія РФ проти України є злочином проти людства, організатора якого має бути залучено до відповідальності* (ІнтерФакс, 9.10.2022).

Принагідно відзначимо, що «Словник іншомовних слів» О. Мельничука, друге видання якого вийшло понад 25 років тому, також фіксує саме цю ядерну сему: Агресія (лат. *aggressio*, від *aggredior* – нападаю) – в сучасному міжнародному праві будь-яке незаконне з погляду Статуту ООН застосування сили однією державою проти територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави або народу (нації)¹⁴. Слово визначене як термін міжнародного права, утім, ядерний компонент значення вказує на «незаконне застосування сили» певною державою щодо іншої держави. На периферії зазначені наслідки цих дій – порушення територіальної цілісності або втрата незалежності. Простежуючи динаміку семантичних змін, наголосимо на тому, що значення слова «агресія» в українській мові трансформувалося від витлумачення агресії як спровокованого зброй-

¹³ Словник української мови у 20 томах...

¹⁴ Словник іншомовних слів, О. С. Мельничук (ред.), Київ 1985, с. 42.

ного нападу однієї держави на іншу до незаконного силового втручання однієї держави у справи іншої.

У тлумачних словниках російської мови представлена така дефініція: Агрессия. – 1. Вооружённое нападение государства или нескольких государств на какое-л. государство с целью захвата его территории, уничтожения или ограничения его независимости, изменения его политического или общественного строя и т.п. 2. Словесное выражение вражды, ненависти к кому-л.; угроза причинения вреда кому-л.¹⁵ Фіксуємо пряме й переносне значення слова, при цьому пряме значення відповідає тому, що актуальне у словниках української мови. Ядерна сема – «збройний напад» однієї держави (держав) на іншу, периферійна сема – мета нападу, тобто «захоплення території» та «знищення незалежності». Сема «неспровокований» у цій дефініції відсутня, проте основна семантика збігається з дефініцією, представленою у СУМ-11, що підтверджує певні радянські наративи, вплив яких відчутний і в лексикографічних джерелах.

У російському мовознавстві здійснений аналіз концептуального поля «агресія» в динаміці за тлумачними словниками, починаючи з XVIII століття. Так, мовознавці визначають як пряме значення лексеми «агресія» захоплення чужої території, напад¹⁶; напад однієї держави на іншу з метою захоплення території, знищення або обмеження її незалежності та насильницького підпорядкування його населення загарбнику¹⁷, а в тлумачному словнику з С. Ожегова та Н. Шведової актуалізовано сему незаконності цієї дії¹⁸. Саме це значення незаконності поєднане із семою «збройний» як пряме значення слова в іншому словнику: «збройний напад держави або кількох держав на будь-яку державу з метою захоплення її території, знищення чи обмеження його незалежності, зміни її політичного устрою тощо»¹⁹. А. Ключевська, узагальнюючи проаналізовані словникові дефініції лексеми «агресія», наголошує, що в семантичному полі «агресія» представлені лексеми «напад», «захоплення», «наступ», «знищення», що «характеризують агресію як дію, скеровану проти «чужого». Актуалізує наявність протистояння «свій – чужий» сема «чужий» (захоплення чужої території)²⁰. Зважаючи на наведені словникові дефініції, на нашу думку, агресію ха-

¹⁵ Большой толковый словарь...

¹⁶ Словарь современного русского литературного языка в 17 томах, т. 1, Москва – Ленинград 1948.

¹⁷ Словарь русского языка в 4 томах, А. П. Евгеньева (ред.), т. 1, Москва 1981.

¹⁸ С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова, Толковый словарь русского языка, Москва 1999.

¹⁹ Большой толковый словарь...

²⁰ А. Ключевская, Концептуальное поле «агрессия» как объект лингвистического исследования, «Известия Российского педагогического университета имени А. И. Герцена» 2011, 131, с. 183.

рактризують лексеми «збройний» і «напад», при цьому важливим є саме те, що дія спрямована однією державою проти іншої, а не загалом проти «чужого», напр.: «В общем это звучало на переговорах так, что в случае агрессии против Беларуси Российская Федерация защищает Беларусь как собственную территорию. Вот такие нам нужны гарантии безопасности», – заявил Лукашенко в понедельник на встрече с главой Минобороны РФ Сергеем Шойгу в Минске (Интерфакс, 10.04.2023). Така інтерпретація російською дослідницею є надто широкою і дає змогу називати агресією все, що стосується дій проти «чужих». Зважаючи на це, окреслена наукова позиція пояснює семантику слова «агресія» в російській концептосфері як усі дії, скеровані проти «чужих». З чого випливає такий висновок: варто оголосити щось «чужим», щоб вчинити проти нього агресивні дії. Зазначимо, що незаконність таких дій є семою дальньої периферії, зафіксованою лише у словнику С. Ожегова і Н. Шведової, тому й агресія в картині світу сприймається як цілком нормативні дії, якщо вони здійснені проти умовно «чужих». Досить перетворити будь-якого суб'єкта на «чужого», зокрема через використання відповідних номінацій у медіадискурсі (*ненаші, неросіяни, інші* тощо), і лінгвосвідомість сприйматиме агресію як силове втручання, але виправдане з погляду концептосфери, оскільки стосується «чужих».

У німецькій мові тлумачний словник подає таке визначення слова: Aggression, die. – 1. rechtswidriger militärischer Angriff auf ein fremdes Staatsgebiet. 2. durch Affekte ausgelöstes, auf Angriff ausgerichtetes Verhalten des Menschen, das auf einen Machtzuwachs des Angreifers bzw. eine Machtverminderung des Angegriffenen zielt / feindselige, ablehnende Einstellung, Haltung²¹. У прямому значенні йдеться про міждержавні або колективні відносини, а в переносному – про особисті. Пряме значення семантично містить мінімальну кількість сем: ядерна сема «напад», ближня периферія – «незаконний» і «військовий», дальня периферія – «чужа територія». У прямому значенні не представлена сема «держава», тому агресія потрактована як дія, що передбачає незаконність будь-якого військового нападу на чужу територію. Вживання тут лексеми нім. «militärischer» вказує не загалом на використання зброї, а саме на військове втручання, тому наголосимо, що це є ознакою міждержавним відносин. Важливим є і відсутність сем щодо мети і можливих наслідків нападу: у концептосфері німецької мови наслідки не є суттєвими, увага зосереджена на тому, що відбувся військовий напад на чужу територію. Досить зафіксувати військовий напад, а його спрово-

²¹ Duden – mehr als...

кованість або мотивація нападника не має значення, – і це характеризує широке значення слова. Для носіїв німецької мови агресія має місце, коли здійснений військовий напад, без додаткових умов і пояснень, що суттєво відрізняє її тлумачення в українській і російській мовах, напр.: *Ukraine aktuell: USA beschuldigen Russland der Aggression* (Deutsche Welle, 15.03.2023); *Deutlicher als Orban: Ungarns Präsidentin Katalin Novák verurteilt russische Aggression* (Euronews, 30.05.2022). Х. Куссе вважає, що «агресивні мовленнєві акти – це такі, у яких суб'єкт дії реалізує владу й домінує над опонентом, перетворюючи його на об'єкт реалізації своєї влади»²².

4. Висновки і перспективи дослідження

1. Лексема «звільнення» / «освобождение» / «Befreiung» полісемічна в проаналізованих мовах. В українській значення «очищення своєї території від ворога» становить дальню периферію; у російській мові – ближню периферію та поєднується із семантикою втручання в дії стороннього суб'єкта; у німецькій мові – ядерна сема з актуалізацією значення отримання свободи й долання опору. Словникові дефініції визначають відмінності вживання і потрактування зазначених лексем, що призводить до їх використання в маніпулятивних текстах.

2. Лексема «агресія» / «агрессия» / «Aggression» представлена в українській, російській та німецькій мовах з різною актуалізацією сем і різним семним складом. В українській мові зафіксована трансформація від «неспровокований збройний напад» до «силове втручання» щодо взаємин двох держав, у російській мові йдеться про «напад» і силові дії проти «чужих», а в німецькій мові передбачено військовий напад на чужу територію. Наявність у структурі значення українського слова семи «неспровокованість» дає змогу виправдання агресії провокацією, що стає причиною численних маніпуляцій у медіадискурсі.

3. Актуалізація в українській, російській і німецькій мовах різних сем у лексемах «звільнення» та «агресія» уможлиблює вживання їх як контекстуальних синонімів. При цьому відмінності у семантиці спричиняють невідповідність розуміння у схожих контекстах. Це потребує додаткового пояснення особливостей вживання лексеми в медіадискурсі носіям інших мов.

---

²² Х. Куссе, *Агрессия и аргументация...*, с. 42.

Література

- Bol'shoy tolkovyy slovar' russkogo yazyka*, S. A. Kuznetsov (red.), Sankt-Peterburg 1998, [online], <http://www.gramota.ru/slovari/info/bts/> [dostup: 15.06.2023].
- Duden – mehr als ein Wörterbuch*, [online], <https://www.duden.de> [dostup: 15.06.2023].
- Grigorenko V., *Sinonimiya kak instrument sozdaniya suggestivnogo potentsiala v politicheskom diskurse*, „Sovremennoye pedagogicheskoye obrazovaniye” 2022, 3, s. 167–171.
- Klyuchevskaya A., *Kontseptual'noye pole «agressiya» kak ob'yekt lingvisticheskogo issledovaniya*, „Izvestiya Rossiyskogo pedagogicheskogo universiteta imeni A. I. Gertsena” 2011, 131, s. 177–185.
- Korol A., Voloshchuk V., *Zasoby manipulativnogo vplyvu v suchasnomu nimetskomy vnomu mediadyskursi*, „Aktualni pytannia humanitarnykh nauk” 2020, 31, 2, s. 80–85.
- Kusse H., *Agressiya i argumentatsiya*, Vinnitsa 2019.
- Ohman S., *Theories of the Linguistic Field*, „Word” 1953, 9, pp. 123–134.
- Ozhegov S. I., Shvedova N. Yu., *Tolkovyy slovar' russkogo yazyka*, Moskva 1999.
- Porzig W., *Wesennaftede Bedeutungsteziehungen*, „Beitrage zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur” 1934, S. 70–97.
- Slovar' russkogo yazyka*, A. P. Yevgen'yeva (red.), t. 1, Moskva 1981.
- Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo yazyka v 17 tomakh*, t. 1, Moskva 1948.
- Slovyk inshomovnykh sliv*, O. S. Melnychuk (red.), Kyiv 1985.
- Slovyk ukrainskoi movy u 20 tomakh*, [online], <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0> [dostup: 15.06.2023].
- Slovyk ukrainskoi movy v 11 tomakh*, Kyiv 1970–1980, [online], <http://sum.in.ua/> [dostup: 15.06.2023].
- Trier J., *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes: Dhte eines sprachlichen Feldes I. Von den Anfängen bis zum Beginn des 13. Jhdts.*, Heidelberg 1931.

